

Ata VƏLİYEV,

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyasının “Mülki hüquq” kafedrasının baş müəllimi, Bakı Dövlət Universitetinin “Əmək və ekologiya hüququ” kafedrasının doktorantı, polis baş leytenantı

Orcid ID:0000-0002-9717-2102

e-mail: valiyevala@gmail.com.

SOSIAL XİDMƏT – SOSIAL ƏDALƏT NƏZƏRİYYƏSİ KONTEKSTİNDƏ

Açar sözlər: sosial xidmət, sosial ədalət, sosial dövlət, sosial təminat

Key words: social service, social justice, social state, social security

Ключевые слова: социальная служба, социальная справедливость, социальное государство, социальная защита

Sosial xidmət dedikdə, çətin həyat şəraitində yaşayan şəxslərin (ailənin) sosial problemlərinin aradan qaldırılması və ictimai həyatda digər insanlarla bərabər iştirak imkanlarının yaradılması istiqamətində həyata keçirilən kompleks tədbirlər başa düşülür (3.). Başqa sözlə desək, sosial xidmət qanunla müəyyən edilmiş qaydada cəmiyyətin nisbətən zəif və müdafiəsiz üzvlərinin – qocaların, yetkinlik yaşına çatmayanların, qadınların, sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan şəxslərin, əlillərin, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların və s. hüquqlarının qorunması, onların digər insanlarla bərabər şəkildə layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri özündə ehtiva edir.

II dünya müharibəsindən sonra artıq insan hüquq və azadlıqları beynəlxalq müstəvidə daha da qabardılaraq ön plana keçirilməyə başlanmış, insan və onun hüquqları ən ali dəyər kimi qəbul edilmişdir. Məlum olduğu kimi müasir dünya dövlətlərinin demək olar ki, hər biri tərəfindən qəbul edilən və dövlətlərin daxili qanunvericiliklərində təsbit edilən əsas insan hüquqları uzun sürən formalaşma mərhələləri keçərək günümüzdə-

ki səviyyəyə çatmışdır. Bu baxımdan insan hüquqları şərti olaraq “birinci, ikinci və üçüncü nəsil hüquqlar” olaraq qruplaşdırılır. Birinci nəsil hüquqları “mülki və siyasi hüquqlar”, ikinci nəsil hüquqları “sosial, iqtisadi və mədəni hüquqlar”, üçüncü nəsil hüquqları isə “həmrəylik (kollektiv) hüquqlar” təşkil edir (6.).

Sosial təminat və sosial xidmət sahəsində əsas hüquqlar “ikinci nəsil hüquqlar” olmaqla əsasən, erkən sənayeləşmə və işçi sinfin meydana çıxması nəticəsində formalaşmağa başlamış, bunun məntiqi davamı olaraq isə beynəlxalq normativ hüquqi-aklarda təsbit olunmağa başlanmışdır. Bu hüquqların əks olunduğu əsas beynəlxalq sənədlərə BMT Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş 10 dekabr 1948-ci il tarixli “Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsi”ni, “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” 19 dekabr 1966-cı il tarixdə Nyu-York şəhərində imzalanmış Beynəlxalq paktı, 18 oktyabr 1961-ci il tarixli “Avropa Sosial Xartiyası”nı və s. misal göstərmək olar. Göstərilən beynəlxalq sənədlər sosial təminat hüququ, həmçinin sosial təminat hüququnun müstəqil institutu olan sosial xidmətin beynəlxalq səviyyədə hüquqi əsaslarını müəyyən etmiş, həmçinin bu sahədə dövlətlərin üzrlərinə götürməli olduğu öhdəlikləri özündə təsbit etmişdir.

“Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsi”nin 25-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, hər bir insan, qida, geyim, mənzil, tibbi qulluq və zəruri sosial xidmətlər də daxil olmaqla onun özünün və ailəsinin sağlamlığının və rifahının qorunub saxlanması üçün zəruri olan həyat səviyyə-

sinə malik olmaq hüququna və işsizlik, xəstəlik, əlillik, dulluq, qocalıq halında və ondan asılı olmayan digər səbəblərə görə dolanışiq vəsaitlərini itirdiyi halda təminat hüququna malikdir (2).

Müasir dövrümüzdə dünya dövlətləri, vətəndaş cəmiyyətləri, qeyri-hökumət təşkilatları və digər sosial yönümlü təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən sosial xidmətlər həm beynəlxalq, həm də dövlətdaxili qanunvericilik aktlarında təsbit edilmiş insan hüquqlarının təmin olunmasına, hər bir kəsin mənafeələrinin tam müdafiəsinə və sonda cəmiyyətdə sosial ədalətin bərpa olunmasına istiqamətlənmişdir.

İnsanlar cəmiyyətdə yaş, cins, etnik qrupa mənsubluq, sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu, fizioloji göstəricilər və s. baxımdan bir-birindən fərqlənirlər. Bu da o deməkdir ki, qanun onlara bərabər hüquq və azadlıqlar versə də, onların heç də hamısı bu hüquqlardan istifadə etməkdə bərabər imkanlara malik deyillər. Bərabər hüquqlara malik olan subyektlərin bu hüquqların həyata keçirilməsində bərabər imkanlara malik olmaması özlüyündə cəmiyyətdə bərabərsizliyin ortaya çıxmasına gətirib çıxarır. Yəni, bütün insanlara qanunda eyni hüquq və azadlıqların verilməsi onların heç də hamısının həmin hüquq və azadlıqlardan eyni səviyyədə istifadə edə bilməsi mənasına gəlmir. Yuxarıda qeyd edilən müxtəlifliklər və ya obyektiv cəhətdən mövcud hallar səbəbindən bəzən insanlar qanunun onlara verdiyi hüquq və azadlıqlara malik olsalar da onlardan istifadə etməkdə istənilən imkanlara malik olmurlar (4, s. 255).

Sosial xidmət institutu sosial təminat sisteminə müstəqil bir institut olmaqla əsas məqsədi yuxarıda qeyd olunan şəxslərin, həmçinin uşaqların, qocaların, qadınların, əcnəbilərin, əlillərin, sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin, müəyyən zorakılığın qurbanı olmuş şəxslərin, fiziki qüsurları səbəbindən özlərini cəmiyyətdən təcrid etmiş fərdlərin sosial müdafiəsini təmin etmək və onların digər cəmiyyət üzvləri kimi layiqli həyat səviyyəsini təmin etməkdən ibarətdir. Göründüyü kimi sosial xidmət institutu müasir dövrümüzdə olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edən, eyni zamanda cəmiyyətdə zəruri olan bir hüquq institutu, hətta belə demək mümkünsə hüquq sahəsidir.

Bəzən ailənin gəlirlərinin az olması, yəni ailə-

nin ümumi gəlirlərinin adambaşına düşən yaşayış minimumu həddindən aşağı olması ilk növbədə ailənin və həmin ailədə böyüyən uşaqların bir sıra hüquqlarını həyata keçirməsinə imkan vermir. Əvvəla aşağı gəlirli ailədə fərdlərin normal rifahını təmin edilə bilmir və bu səbəbdən də insanların “layiqli həyat səviyyəsi təmin edilməsi” hüququ pozulur (1). Bundan əlavə ailənin gəlirlərinin aşağı olması həmin ailədə böyüyən uşaqların məktəbə gedə bilməməsinə və normal təhsil ala bilməməsinə, habelə vaxtından əvvəl əmək fəaliyyətinə başlamasına gətirib çıxarır ki, bu da son nəticədə həmin uşaqların “təhsil hüququ”nu obyektiv səbəblərdən realizə edə bilməməsi deməkdir. Bundan savayı, ailənin aylıq gəlirinin ailə üzvlərinin sayına nisbətə olduqca aşağı olması həmin ailədə böyüyən uşaqların müəyyən məhrumiyətlərlə üzləşməsinə gətirib çıxarır.

Sosial xidmət institutu da məhz yuxarıda sadalanan fərqliliklərin, obyektiv halların, mövcud problemlərin səbəb olduğu bərabərsizliklərin aradan qaldırılmasına, insanların onlara verilmiş hüquqlardan istifadədə bərabər imkanlara malik olmasına yönəlmişdir. Yəni, bütün insanlara malik olduqları hüquqlardan istifadə üçün bərabər imkanların yaradılması, onların hüquqlarından istifadəsinin təmin edilməsi sosial xidmətin əsas məqsədlərindən hesab edilir.

Göstərilənlərlə yanaşı, cəmiyyətdə sosial xidmətin həyata keçirilməsində hüquqla yanaşı bir sıra qeyri-hüquq institutları da mühüm rol oynayır. Belə ki, bu işdə din faktorunun da rolu müəyyən mənada qeyd olunmalıdır. Məsələn, islam dini yardıma möhtac insanlara sədəqə verilməsini və maddi cəhətdən imkanı olan şəxslərin imkanı olmayanlara, yoxsullara yardım etməsini əmr edir. Dinin bu mənada göstərişi insanlar tərəfindən həyata keçirildikdə cəmiyyətdə yoxsullara müəyyən qədər köməklik və yardım göstərilmiş olur ki, bu da son nəticədə mahiyyət etibarilə sosial xidmətin həyata keçirilməsinin fərqli bir formasıdır. Eləcə də müxtəlif insan qrupları tərəfindən həyata keçirilən xeyriyyəçilik tədbirlərinin məqsədi ilə də sosial xidmət institutunun məqsədləri üst-üstə düşür – sosial müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərə yardım etmək. Lakin, dinin və ya fərdlərin bu məsələlərə müdaxiləsi çox məhdud

mənədadır və dini göstərişlər insanların hamısına yardım göstərilməsini özündə ehtiva edə bilmir. Bu səbəbdən də hüquq sistemi dövrəyə girərək sosial müdafiəyə yardıma ehtiyacı olan insanlara kömək göstərilməsi qaydasını, bu şəxslərin dairəsini, tədbirlərin həyata keçirilməsi prosedurlarını hüquqi müstəvidə təsbit edir və bu sahədə müxtəlif mexanizmlər işləyib hazırlayır.

Yaxşı bəs sosial xidmətlə sosial ədalət institutunu birləşdirən orta qəhət nədir və onlar arasında hansı bir əlaqə mövcuddur? Suala cavab verməzdən əvvəl sosial ədalətin nə olduğunu aydınlaşdırmaq zəruridir. Dünyada mövcud olan hüquq sisteminin əsasını ədalət təşkil edir və ədalət anlayışı ilk növbədə hüququn prinsiplərini əks etdirir. Çünki, ədalət olmadan hüququn mövcudluğu və realizəsi özü də şübhə doğurur. Belə ki, hüququn əsas hədəfi ədaləti bərpa etməkdir və bunlar (hüquq və ədalət) bir-biri ilə qarşılıqlı vəhdətdə olmaqla bir-birini tamamlayırlar.

“Ədalət” ərəb kəlməsi olan “ədl” sözündən götürülmüş məsdərdir və mənası “bərabərlik”, “tarazlıq” deməkdir. Beləliklə, sosial ədalət dedikdə, cəmiyyətin bütün sferalarında, xüsusilə də sosial sahədə insanlara bərabər hüquqların verilməsi, onların həmin hüquqlardan istifadəsində bərabər imkanlarının təmin olunması nəticəsində cəmiyyətdə yaranan bir vəziyyətdir.

Göstərilənlərə əsasən qeyd edə bilərik ki, sosial xidmət institutunun yuxarıda qeyd olunan məqsədlərə nail olması elə cəmiyyətdə sosial ədalətin təmin olunması deməkdir. Yəni, sosial xidmət sahəsində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində sosial xidmət öz qarşısına qoyduğu məqsədlərə nail olmaqla yanaşı, eyni zamanda cəmiyyətdə sosial ədalətin təmin olunmasını həyata keçirir.

Nəzəri ədəbiyyatda sosial ədalət anlayışı dövlətlə əlaqələndirilir və sosial ədalətin təmin olunmasında dövlətin rolu qeyd edilir. Belə ki, bir qrup hüquqşünaslar iddia edirlər ki, sosial ədalətin təmin olunmasında dövlətin rolu əvəzsizdir və dövlət bütün hallarda bu proseslərə müdaxilə etməlidir. Bunun əksinə olaraq ikinci qrup yanaşma tərəfdarları isə hesab edirlər ki, sosial ədalətin bərpa edilməsində dövlətsizləşdirməyə, yəni dövlətin bu proseslərdən kənarlaşdırılmasına və bu sosial ədalətin vətəndaş cəmiyyəti institutları tə-

rəfindən təmin olunması daha arzuolunandır.

Hesab edirik ki, sosial ədalət anlayışını sosial dövlətdən ayrı təsəvvür etmək olduqca çətinidir. Çünki, sosial yardıma ehtiyacı olan, cəmiyyətin nisbətən zəif və müdafiəsiz təbəqələrinin hüquqları yalnız sosial dövlətdə etibarlı təmin edilir ki, bu da son nəticədə sosial ədalətin təmin olunmasına gətirib çıxarır.

Sosial xidmətlərin həyata keçirilməsində dövlətin və digər qeyri-hökumət mexanizmlərinin rolu əvəzsizdir. Təbii ki, burada qeyri-dövlət təşkilatları ilə müqayisədə dövlət daha çox vəzifə və öhdəlikləri öz üzərinə götürərək sosial xidmətin realizəsini təmin edir. Sosial hüquqların daha çox təmin edildiyi və insanların sosial təminat sahəsində hüquq və azadlıqlarının maksimum səviyyədə təmin edildiyi sosial dövlətlərdə isə qeyri-hökumət mexanizmləri, vətəndaş cəmiyyəti institutları sürətlə inkişaf edərək artıq bütün sahələrə müdaxilə etmiş və dövlətin demək olar ki, bütün hüquq və vəzifələri öz öhdələrinə götürmüşlər. Ancaq bütün bunlar heç də dövləti tamamilə sosial xidmət institutundan uzaqlaşdırmır. Dövlət yenə də həmin institutların işinə nəzarət edir, kənarından müşahidəçi qismində həmin hadisələri izləyir, zəruri hallarda isə lazımi müdaxiləni həyata keçirir.

Sosial ədalətin təmin olunmasında iki mühüm amil rol oynayır. Birincisi fərdlərin mütləq hüquqları, yəni dövlət tərəfindən verilmiş, qanunla qorunan, hamının hörmətlə yanaşmalı və hüquqazidd qəsdlərdən çəkinməli olduğu hüquq və azadlıqları vardır. İkinci isə, həmin mütləq hüquqların realizəsində bütün fərdlərə zəruri və ədalətli imkanlar yaradılmalıdır.

Burada sosial və iqtisadi bərabərsizliklər aradan qaldırılmaqla hər kəsin öz hüquqlarını həyata keçirməsinə imkanlar və şərait yaradılmalıdır. Məsələn, əlil bir şəxsin müəssisədə işlədilməsi heç bir işəgötürən tərəfindən arzuolunan hal deyildir. Lakin, əlil olmasına baxmayaraq həmin şəxslərin də əmək hüquqları vardır və onların əmək hüquqların həyata keçirmələrinə digər şəxslər kimi zəruri imkanlar yaradılmalıdır. Bu məqsədlə dövlətlər bütün müəssisələr qarşısında işçilərin sayından asılı olaraq müəyyən kvota müəyyən edirlər və müəssisədə çalışan işçilərin sa-

yından asılı olaraq onların müəyyən hissəsinin (faizinin) əlil şəxslərdən ibarət olması tələb edilir. Beləcə əlil şəxslərin də digər şəxslərlə birgə əmək hüquqlarını realizə etməsinə imkan-şərait yaradılır. Həmin şəxslər də artıq müəyyən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq, müəyyən vəzifə tutmaq kimi hüquqlarını həyata keçirə bilirlər. Bu artıq özlüyündə sosial xidmətlər vasitəsilə sosial ədalətin təmin olunmasına misal kimi göstərilə bilər.

Sosial dövlətlərdə sosial ədalətin təmin edilməsinin bəzi göstəriciləri fərqləndirilir ki, bunlara əsasən aşağıdakılar göstərə bilər:

- ümumi daxili məhsulun ədalətli bölgüsü;
 - sosial təminat hüququ və sosial xidmət sahəsində tədbirlərin təşkili və həyata keçirilməsi;
 - yoxsulluğun minimuma endirilməsi və yoxsulluğa şərait yaradan halların aradan qaldırılması;
 - fərdlərin bərabər təhsil almaq hüquqlarının və imkanlarının təmin olunması;
 - ədalətli vergi sisteminin formalaşdırılması
- (5).

Göstərilən əlamətlər sosial dövlətin sosial ədalətin təmini sahəsində əsas göstəriciləri olmaqla

sosial dövləti xarakterizə edən əsas xüsusiyyətlərdir. Sosial ədalət mahiyyət etibarilə sosial hüquqların ön plana çıxarılmasını və dövlət tərəfindən bu hüquqların təmin edilməsinə üstünlük verilməsini zəruri edir. Sosial dövlətdə əsas məqsəd ümumdaxili məhsulun əhali arasında bərabər və ədalətli bölgüsü təmin etməklə hər bir vətəndaşın layiqli həyat səviyyəsini təmin etməkdir.

Beləliklə, yuxarıda göstərilənlərdən bu qənaətə gələ bilər ki, bərabərlik, insan hüquq və azadlıqlarının aliliyi və sosial ədalətin təmin olunması sosial xidmət institutunun təməlini təşkil edən prinsiplərdir. Sosial xidmət öz vəzifələrini həyata keçirməsi nəticəsində cəmiyyətdə sosial ədalət bərqərar olur və həmçinin sosial xidmətin bir prinsipi kimi çıxış edən "sosial ədalətin təmin olunması prinsipi" realizə edilmiş olur. Deməli, sosial xidmət və sosial ədalət bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan institutlar olmaqla bir-birindən asılıdır və hər iki institut vahid məqsədə - insanların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə yönəlmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası - <https://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsi - 10 dekabr 1948-ci il tarixli https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/azb.pdf
3. Sosial xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının 30.12.2011-ci il tarixli Qanunu - <http://www.e-qanun.az/framework/23195>
4. Sosial Adalet, Eşitlik və Sosial Hizmet. Rabia Çoban. "Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi", № 6 (4), 2017; s. 252 – 260 - <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/388862>
5. Sosial dövlət modelləri (inkışaf etmiş ölkələrin nümunəsində). S.D.Məmmədova. Bakı, 2019, "AVROPA" nəşriyyatı, 208 səh.
6. Wikipedia - https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan_h%C3%BCquqlar%C4%B1

Ata Valiyev

Social service - in the context of social justice theory

The article is devoted to the study of the social service law, which is of great importance in modern times, and to the study of the relationship between social service and concepts of social justice. The article defined social service, and considered the right to social service as a human right. Also, the concept of social justice was studied and attention was drawn to its relationship with social service, to the establishment of social justice in the society as a result of the implementation of social service. Also, the concepts of social state, social service and social justice were analyzed mutually.

Ата Велиев**Социальное обслуживание - в контексте теории социальной справедливости**

Статья посвящена изучению права социального служения, имеющего большое значение в современности, и изучению соотношения между социальным служением и понятиями социальной справедливости. В статье определено социальное служение, а право на социальное служение рассмотрено как право человека. Также было изучено понятие социальной справедливости и обращено внимание на ее связь с социальным служением, на установление социальной справедливости в обществе в результате осуществления социального служения. Также взаимно анализировались понятия социального государства, социального служения и социальной справедливости.